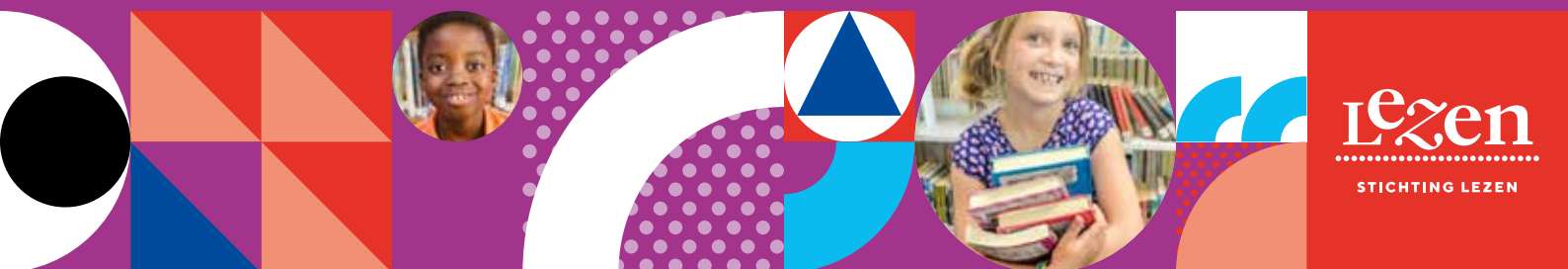

ONDERZOEKSPUBLICATIE

Aandacht voor diep lezen

Een blik op 21e-eeuwse geletterdheid

Lezen
STICHTING LEZEN

Marloes Robijn

Aandacht voor diep lezen

Een blik op 21^e-eeuwse geletterdheid

Colofon

Stichting Lezen
Nieuwe Prinsengracht 89
1018 VR Amsterdam
020 – 623 05 66
www.lezen.nl
info@lezen.nl

Auteur

Marloes Robijn (Stichting Lezen)

Met dank aan

Jette van den Eijnden, Niels Bakker, Roos Wolters en Alix Wassing.

Frank Hakemulder, Eliane Segers en Inge van de Ven voor het kritisch meelesen van een eerdere versie van dit rapport.

Marchje Kramer voor het vooronderzoek naar narratieve geletterdheid.

Vormgeving cover & figuur 1

Judith Schoffelen en Erik olde Hanhof, Amsterdam.

Citeren als:

Stichting Lezen (2023). *Aandacht voor diep lezen. Een blik op 21^e-eeuwse geletterdheid*. Stichting Lezen.

©2023 Stichting Lezen, Amsterdam

Samenvatting

Aandachtseconomie

De 21^e eeuw heeft een nieuw leestijdperk ingeluid. Nederlanders pakken steeds minder vaak een boek op en brengen juist meer tijd door met digitale media. Met name onder jongeren is de concurrentie van andere, digitale media groot. Jongeren besteden nog maar weinig tijd aan het langdurig lezen van (lange) teksten, maar komen dagelijks wel in aanraking met een constante stroom aan vluchtige, digitale informatie, onder andere in de vorm van appjes, sociale-mediaberichten, online nieuwsberichten en ondertiteling bij series of films.

We leven in een ‘aandachtseconomie’, waarin verschillende mediakanalen strijden om onze schaars beschikbare tijd. Door middel van meldingen, pushberichten, *clickbaits* en *autoplay* proberen deze kanalen onze aandacht zo lang mogelijk vast te houden. In de praktijk springen we daardoor echter vaak van het ene naar het andere medium en van het ene naar het andere kanaal. Critici maken zich zorgen over de impact die dit heeft op onze cognitieve vermogens. Zijn we nog wel in staat om informatie aandachtig en kritisch tot ons te nemen, of verwerken we die toch met name snel en oppervlakkig? Vooral over het vermogen van jongere generaties om ‘diep’ te lezen bestaan zorgen.

Geletterdheid in de 21^e eeuw

De zorgen over het vermogen van jongeren tot diep lezen zijn niet ongegrond. Zowel de leesmotivatie als de leesvaardigheid van Nederlandse kinderen en jongeren is in de afgelopen jaren gedaald, zo laten de internationale leesonderzoeken PIRLS en PISA zien. Zij hebben met name moeite met complexere leesvaardigheden zoals het evalueren van en reflecteren op teksten. Daarnaast weten we dat een groot deel van de jongeren afgeleid raakt door berichtjes op hun telefoon tijdens het lezen, dat ze lezen regelmatig spannend vinden, en dat multitasken – een handeling die met name jongeren veelvuldig uitvoeren – kan leiden tot verminderde concentratie en tekstbegrip.

In dit rapport wordt uiteengezet wat de uitdagingen zijn voor de geletterdheid van kinderen en jongeren in de 21^e eeuw, en op wat voor soort (lees)vaardigheden er in het huidige tijdperk een beroep wordt gedaan. Daarbij wordt gekeken naar zowel de verschillende ‘leesmodi’ die lezers kunnen inzetten (diep lezen versus hyperlezen) als naar verschillende typen geletterdheden die zij moeten beheersen om zich in de huidige informatie-maatschappij te kunnen redden (traditionele geletterdheid, digitale en multimediale geletterdheid, meervoudige geletterdheid, creatieve geletterdheid en literaire competentie). Speciale aandacht gaat uit naar de rol die het lezen van fictie zou kunnen spelen in het oefenen van aandachtmodulatie en het bevorderen van deze verschillende geletterdheden.

Diep lezen versus hyperlezen

Diep lezen is een vorm van lezen waarbij iemand met diepe aandacht leest, dat wil zeggen met een langdurige en intensieve focus. Diep lezen kan verwijzen naar zowel lezen met ‘diep begrip’, zoals wanneer een lezer een tekst analytisch en kritisch leest, als naar ‘geabsorbeerd’ lezen, waarbij de lezer volledig ondergedompeld raakt in de verhaalwereld van een tekst. Diep lezen wordt vaak in verband gebracht met het lezen van langere en/of complexere teksten, zoals romans, non-fictieboeken, poëzie en (online) artikelen.

Tegenover diep lezen staat het zogeheten ‘hyperlezen’. Hyperlezen is een verzamelterm voor manieren van oppervlakkig en vaak non-lineair lezen die kenmerkend zijn voor met name het lezen van korte, digitale teksten. Hyperlezen gaat gepaard met hyperaandacht: het snel wisselen van aandacht tussen de ene en de andere bron. Skimmen (een tekst vluchtig doorlezen), het filteren van zoekopdrachten, scannen (teksten gericht doorzoeken naar specifieke informatie) en browsen (‘bladerend lezen’, op willekeurige plekken in een tekst iets lezen) zijn voorbeelden van hyperlezen.

Critici zoals Maryanne Wolf en Nicholas Carr beschouwen digitale media als een bedreiging voor ons vermogen om diep te lezen. Ze maken zich zorgen dat hyperlezen en oppervlakkige informatieverwerking steeds meer de norm worden, wat ten koste zou gaan van complex tekstbegrip. Andere wetenschappers stellen echter dat diep lezen en hyperlezen complementair zijn. Door middel van hyperlezen kan een lezer filteren en bepalen wat (diepe) aandacht behoeft. Het gaat erom dat lezers een ‘metacognitieve leeshouding’ aannemen en leren om verschillende manieren van lezen bewust in te zetten, afhankelijk van het soort tekst en het leesdoel.

Vormen van geletterdheid

Vaardige (21^e-eeuwse) lezers beheersen verschillende vormen van geletterdheid, waarmee ze zich ook goed in de digitale wereld kunnen redden. Allereerst zijn zij ‘traditioneel geletterd’. Hieronder verstaan we de vaardigheid om (gedrukte) teksten (technisch) te kunnen lezen, begrijpen en in een context te plaatsen. Naast traditioneel geletterd, moeten lezers ook ‘digitaal geletterd’ zijn, wat inhoudt dat ze digitale informatie en communicatie verstandig en effectief kunnen gebruiken. Daarbij is het belangrijk dat ze online kunnen navigeren en informatie kunnen filteren. Tot slot kan een digitaal geletterde lezer online (hyper)teksten en hypermediateksten – teksten met toevoegingen van beeld en/of geluid – kritisch lezen en beoordelen op intentie, functie en betrouwbaarheid.

Ten slotte is ook ‘meervoudige geletterdheid’ van belang. Meervoudige geletterdheid bouwt voort op traditionele geletterdheid en digitale geletterdheid. Meervoudige of ‘multimodale’ geletterdheid is het omgaan met, integreren van en betekenis halen uit verschillende soorten tekst: gedrukt, digitaal, multimediaal en gesproken. Een meervoudig geletterde is zich bewust van de verhouding en interactie tussen verschillende teksten en modaliteiten. Het efficiënt kunnen inzetten en verdelen van aandacht, en het bewust moduleren tussen diep lezen en hyperlezen, is een vaardigheid die meervoudig geletterden goed beheersen. Inge van de Ven (2017) noemt dit laatste ‘creatieve geletterdheid’.

Literaire competentie

Voor het lezen en begrijpen van verhalende teksten (fictie) is, naast de eerder genoemde vormen van geletterdheid, ook ‘literaire geletterdheid’, ofwel ‘literaire competentie’, nodig. Aan dit begrip liggen verschillende definities en vaardigheden ten grondslag. In dit rapport wordt ‘literaire competentie’ gedefinieerd als ‘het herkennen van en betekenis toekennen aan (digitale) literaire teksten en hun (stilistische) kenmerken en de context waarin een literaire tekst is geschreven’. Een literair competente lezer kan verbanden leggen binnen de tekst, tussen tekst en beeld en tussen verschillende teksten, en de betekenis relateren aan zichzelf, de ander en de wereld als geheel.

Op basis hiervan komt de lezer tot literair begrip en een persoonlijk oordeel en kan dit beargumenteren en communiceren. Tot slot kunnen lezers hun weg vinden in het aanbod van

verhalen en gedichten en zijn ze gemotiveerd en in staat om die met inspanning en aandacht (diep) te lezen.

Fictie als oefening

Het lezen van fictie kan helpen om een 21^e-eeuwse geletterdheid, zoals hierboven beschreven, te ontwikkelen. Omdat literaire teksten veel verschijningsvormen kennen en er in literatuur relatief vaak wordt geëxperimenteerd met stijl en structuur, is het lezen van literatuur bij uitstek een manier om vaardig te worden in het interpreteren van uiteenlopende teksten. De ervaring met een grote variatie aan literaire teksten, met de gelaagdheid van literaire fictie en de combinatie van tekst en beeld, stelt een lezer beter in staat om tussen de regels te lezen, om te gaan met ambiguïteit, beeldspraak te herkennen en om de impliciete boodschap of intenties van de auteur te achterhalen en interpreteren. De lezer doet ervaring op met zowel de potentie als bedrieglijkheid van taal, leert kritisch om te gaan met het gelezene en hierover een eigen waardeoordeel te vormen. Dit zijn vaardigheden die ook behulpzaam zijn bij het lezen, interpreteren en beoordelen van niet-literaire teksten.

Mensen die vaak literatuur lezen beschikken niet alleen over cognitief geduld en een bepaalde geoefendheid met diep lezen, maar doen ook ervaring op met aandachtmodulatie en het (bewust) schakelen tussen verschillende leesmodi. Doordat fervente lezers beter begrip hebben van een tekst, kunnen zij makkelijker bepalen welke passages aandacht en diepe lezing behoeven en welke informatie geskimd kan worden. Het strategisch filteren en moduleren tussen diep lezen en hyperlezen kan vervolgens weer tot een grotere betrokkenheid bij de tekst leiden. Ook verhaalgerelateerd afdwalen tijdens het lezen (*mind-wandering*), wat vaker voorkomt bij geoefende lezers, kan zorgen voor hogere absorptie en beter begrip van het verhaal.

Model van 21^e-eeuwse geletterdheid

Concluderend: om de uitdagingen van de aandachtseconomie het hoofd te bieden, is het nodig dat jongeren verschillende vormen van geletterdheid ontwikkelen: 1) traditionele geletterdheid, 2) digitale geletterdheid (waaronder multimediale geletterdheid), 3) meervoudige geletterdheid (waaronder creatieve geletterdheid) en 4) literaire competentie. Deze verschillende geletterdheden bouwen op elkaar voort, literaire competentie is in interactie met de andere geletterdheden. Samen vormen zij '21^e-eeuwse geletterdheid'.

Het lezen van boeken, verhalen en gedichten kan jongeren helpen om deze 21^e-eeuwse geletterdheid te ontwikkelen. Door fictie te lezen komen zij in aanraking met een verscheidenheid aan tekstvormen en leren ze om te gaan met onbetrouwbaarheid en ambiguïteit. Het lezen van langere fictieteksten vormt een oefening in diepe aandacht en diep lezen. Ook leren ze wanneer een tekst geskimd of gescand kan worden en wanneer juist diepe aandacht nodig is. Dit metacognitieve bewustzijn is cruciaal in de huidige informatiemaatschappij.

